

Egy funkcionalista poétikai kísérlet

TAMÁS ATTILA: A KÖLTŐI MŰALKOTÁS FŐ SAJÁTÓSÁGAI

Tamás Attila könyvét azért öröm olvasni, mert megértése föladat. Nem idegen szavai okán, nem is a bonyodalmas és természetellenes mondatszövs miatt, mert amiben annyian és sokat vétkezünk, abban szerzönket igen kevéssé találjuk vétkesnek. Már ez is méltánylandó érdeme a könyvnek, értekező stílusának jó magyarsága, harmonikus előadásmódja. Föladat őt mégis megérteni, mert gondolkodásának sajátos jellege van, eredetisége és tartalmassága mellett módszertani újsága.

Hozzávetőleges hipotézisében avval kezdi, hogy a költészet közismert funkciói közül éppen a gyönyörködtetést emeli ki, mint amit nem lehet levezetni a többi funkcióból, tehát nem lehet azok függvényének tekinteni. Pedig „A költészet lényege elválaszthatatlan attól a funkciótól, amelyet betölt.” A gyönyörködtetés nem más, mint az esztétikai állapot megteremtése, s éppen ebben az állapotban van a költészet saját lényege. A felületes olvasó az indítás polemikus mivoltát érzékeli, s eléggé szokatlan számára éppen a gyönyörködtetésre vetett hangsúly. A tanulmány következő fejezete viszont hagyni látszik a hozzávetőleges hipotézis gondolatmenetét, s a művészet lényegét „az ember egész akar lenni” törekvésben jelöli meg. Itt a marxi elidegenedés-elméletből vezeti le a költészeti lényegét, amivel könnyen egyet lehet érteni. Viszont éppen ez az egyetértés jogosítaná föl az olvasót fölvenni az előbb könnyeden odavetett kesztyűt, a fő funkció; a sajátos gyönyörködtetés polemizáló kiemelését.

Mit ért a közfelfogás a funkció fogalmán? Ha megkérdi a tanárnő (mert a magyartanár a középiskolában utóbb már legtöbbször nő), megkérdezi a diáktól, melyek is az irodalom, a költészet funkciói, a gyermek sorjáztatja minden különösebb erőfeszítés nélkül. S a tanárnőnek nem jut eszébe, hogy az ilyen fősorolásban a leglényegesebb mosódik el. A költészetnek úgy vannak funkciói, mint az iskola igazgatójának, aki hivatali beosztása mellett népfrontelnök, a városi kulturális bizottság titkára stb. A költészet is ilyen mindenese. De a funkció akkor realitás, ha az igazgató funkcionál. Tevékenykedik. Mikor igazgat, mikor agitál vagy szervez; csak akkor funkcionál, ha cselekszik. Különben minden funkciója látszat. A műalkotás is akkor van, ha funkcionál. A funkciót Tamás Attila nem úgy érti, mint a mesémbeli tanárnő és diákjai. A költészet funkciói működések. A költészet marxi értelemben vett termék, szükségletet elégít ki, tárgy, amely funkciókat tölt be az emberek életében, a társadalomban. Ahogy funkcionál az ember karja-keze és lába, belső szervei vagy értelme. A költészet is, mint a többi ember alkotta termék, tárgy, arra lett, hogy funkcionáljon. Akkor is, midőn alkotják, akkor is, mikor befogadják. Ha Tamás Attila a költészet funkcióiról beszél, akkor nem statikus tulajdonságokra gondol, hanem dinamikus működésre. A funkció itt funkcionálás. A kitüntetett „sajátos gyönyörködtetés” nem azt jelenti, hogy a műalkotás arra való, hogy gyönyörködtessen bennünket, hogy szépségein álmélkodjunk, hanem azt jelenti, hogy a műalkotás funkcionálása révén kerülünk olyan állapotba, amiről aztán a következő fejezet szól, amit előbb az „esztétikai állapot” kategóriával jelölt meg.

Tamás Attila a költészetet organizmusnak, életnek tekinti. (Hogy virtuális, verbális stb. az most nem tartozik a lényeghez!) Azért beszél a funkcióiról. Az élet viszont fejlődés. Nyilvánvalóan történeti is, mert minden fejlődő élet történeti. De azon általánosságban, ahogyan ő tárgyat kezel, nem a történetiségre, hanem a fejlődéstani szempontra figyel. Ahogyan van gyerekkor, serdülőkör, felnőttkor, a költészet is különböző fejlődésállapotokat mutat történeti útja folyamán. Az első fejlődésállapotra ugyancsak kiterjedt korszak következik, az átmenet periódusa, a fokozatos öntudatosulás szakasza, mígnem bekövetkezik az érettség állapota, az öntudatosságé. Az első szakasz a költeményeket is szülő tevékenységek ideje, nyilvánvalóan

a prehistorikus állapot, amikor a költészet még nem önállósul, nincsen saját tudata; erre az állapotra a funkciókomplexitás jellemző. A következő fejlődési fázisban kialakulóban van a költészet öntudata; a „még” és „már” állapota ez; mígnem a „már” marad. Hozzávetőlegesen az újkori költészeztől van szó, az önmagára eszmélt, művészetté lett költészeztől. E fázisban viszont már nem a funkciókomplexitás, hanem a funkcióhomogenitás a jellemző. Erre a fázisra vonatkozik a „sajátos gyönyörködtetés”, mint fő funkció, mint a költészetnek az esztétikai állapotra való sűrűsödése. Az egyetemes differenciálódási folyamatban tehát a költészet önmagára, lényegére eszmélt. Ez viszont azt is jelenti, hogy a költészet az első állapotban is az, amivé lett. Az a lényege. Ha a költészet az újkorban mint par excellence esztétikai állapotot teremtő működés funkcionál, a bontatlan ősi emberi kultúrában ugyan csak az esztétikai állapot kifejeződése is volt.

Ennyiből máris nyilvánvaló, hogy Tamás Attila fényesen oldotta meg a művészetelméleti rendszerezés dialektikusmódszer-problémáját. Az elméletíró dilemmája mindig is az, hogyan hangolja össze az elméleti szempontú rendszerezést a történetiséggel. Ami lineárisan következik egymás után, időbeli probléma, mint elméleti kérdés a térben helyezhető el. Tamás Attilának sikerült kiválasztania azt a teret, amelyben az elméleti kérdések mindig időbeli mivoltukban kerülnek felszínre. S ez Tamás Attila funkcionalista szemléletének köszönhető. A költészet ősi fázisában, a funkciókomplexitás periódusában, az újkori költészeztől kivonható tapasztalat alapján, megtalálja a par excellence költészezteti elemeket, s ebben a József Attila-i módszerrel vezet: Bartókból kell megérteni Bachot és nem fordítva. De ismeri e módszerrel meg gondolás határát, s az ősköltészezteti elemeket keresi az újkori poézisban is. Egyik vonatkozásban a funkciófejlődést a komplexitástól a homogenitásig terjedő sornak fogja föl, a másikban pedig a közvetlenségtől a közvetettségig haladó sort rögzíti. Az első fázisban a közvetlenség által nyilvánul meg a sajátos jelleg, a harmadikban viszont a homogén esztétikusban. Amott a funkciókomplexitás takarja a költészet lényegét, emitt a közvetettség. A költészet e szerint közvetlen és homogén mivoltában azonos az esztétikai állapotot teremtő gyönyörködtetéssel. S ez József Attila elképzelésével egybeeső gondolat. Minthogy a végtelen világegészet, amelyre a teljességre törekvő embernek igénye volna, nem lehet érzékileg, csak elvontan megragadni, az elvont végtelen világegész helyett az érzéki véges egész helyettesíti, szimbolizálja azt. Az érzéki véges egész viszont valóban bír a két tulajdonsággal: közvetlen is, homogén is.

Tamás Attila kísérletének marxista igénye — és vitathatatlan igényessége! — közvetlenül is látszik, mikor a teljességre törő embert, s a világ nem szemléleti egész mivoltát jelöli meg a költészet kettős forrásának és igazolásának. József Attila szép gondolatával szól: „szükséges hogy a vers írassék, mert különben meggörcsülne a világ gyémánt-tengelye.” Miként a természetben, a szellemben sem lehetséges tautológia. Fejlődéselmélete is marxista, hiszen Hegel szerint gondolja el a fejlődést, de nem is a Hegel utáni polgári esztétikai gondolkodás nyomán. Az elidegenedés marxista elméletéhez köti magát, ezért nem beszél a művészezteti korszak elmúlásáról (Hegel); nem is tekinti a művészeztetet az elidegenedés áldozatának. Marx nyomán úgy látja a művészeztet fejlődését, mint fokozatos öntudatosulást, amelynek az alapja a társadalom mozgásában fedhető fel. A közvetlen objektívációnak megfelel a kevert (komplex) funkciót képviselő ősköltészet, a közvetett objektívációnak pedig az esztétikus funkciót betöltő újkori költészet. A költészet fő sajátosságainak második fejezete foglalkozik az ősköltészezteti periódussal, a költészet csíráival, ősfarmáival. A harmadik fejezetben a költészet önállósulásáról, művészeztetté levéséről van szó. Ez az önállósulás, a költészet önmagára eszmélése összefügg a munkamegosztás differenciálódásával, a közvetett objektíváció — a marxista elidegenülés — kialakulásával. A költészet elszakad a közvetlen gyakorlati cselekvéstől, mert a közvetlen gyakorlati cselekvés nincs többé nyilvánvaló kapcsolatban az emberi egyetemes lényeggel. A jelképes cselekvés és a költészet közötti dialektika fölvezetése a könyv egyik legértékesebb gondolati teljesítménye. Végül a negyedik fejezet tárgyalja „a teljes értékű költői mű fő sajátosságait”. E fejezet az előző kettő szintéziseként is fölfogható.

Most szembesíti Tamás Attila az előző két fejezet eredményeit. Az ösköltészeti csírák és formák vizsgálata során leszűrt esztétikai sajátosságok hierarchiája a költészeti lényeg szempontjából a negyedik fejezetben alakul ki.

Nincs koncepciózus ellenvetésük. Amit ilyen összefüggésben mégis kifogásolunk, a munka helyenkénti vázlatossága. Különösen a negyedik fejezet két utolsó paragrafusát tartjuk odavetettnek. A költői mű „megértésének” folyamata és A költői műalkotás értékproblémái... című alfejezetek bizony kidolgozatlanok. S ezt abban a reményben jegyezzük meg, hogy Tamás Attila visszatér poétikája teljes kidolgozásához, megírja a rendszeres poétikát.

Részletkérdésekben természetesen lehetségesek további ellenvetések, kritikai jegyzetek. Ezek azonban egyáltalán nem érintik az érdembeliséget. Pusztán illusztrációs anyagnak kínálok az alábbi kritikai jegyzetet.

A 227. lapon olvasom: „Hogy mi Weöres Dob és táncának egyedi-konkrét funkciója? Vagy melyek azok?” Tamás Attila szerint az egyedi-konkrét funkció, a személyes itt jórészt feloldódik az általánosban. Lehetséges a versnek olyan értelmezése, amely szerint nem annyira általános a *Dob és tánc*. Ha *A szörnyeteg koporsója* viszonylatában értelmezzük Weöres vezetés versét, akkor *A szörnyeteg koporsójával* szemben, ahol a nyelv széthullása, a démonikus rossz erők végső tobzódása a „téma”, a *Dob és tánc* e mélypontról, a széthullott nyelv néhány érintetlen maradt, szűzies eleméből építi föl a nyelv új rendjét e szavak ismétlésével, a ritmussal. Leomlik a világ, fölépül a világ; e két ellenkező irányú folyamatot érzékelteti a két vers, s ilyen értelemben a *Dob és tánc* egyáltalán nem a szavak puszta kombinálása. A versnek föltűnik a személyes, egyedi-konkrét funkciója is, s már nem arra példa, mire Tamás Attila használta.

Érdemileg azonban csak méltányolni lehet Tamás Attila könyvét. A szegényes hazai elméleti irodalomban — a sivatagban — oázis. Sürgetjük és várjuk a szerző újabb munkáit, s örülünk, hogy a debreceni magyar szakos egyetemisták ilyen kiváló elméleti embert hallgathatnak, hogy Barta János távoztával nem szakadt meg ott az elméleti nivó folytonossága. (*Szépirodalmi*, 1973.)

BATA IMRE

Gyergyai Albert: Anyám meg a falum

A nyolcvanéves Gyergyai professzor regényes életrajzának elolvasása után kissé meghatódva, elfogultsággal küszködve veszem kézbe a tollat. Még a kaján olvasók se gondoljanak kritikusai fegyverletételre. Csupán egyetemi francia irodalomtörténeti kollégiumaim jutottak eszembe. Hányszor kerestém (kerestünk) tanácsot, eligazító segítséget — nem lévén más tanácsadó — Gyergyai Albert könyveiben, *A mai francia regény* című ma is érvényes gondolatokat tartalmazó monográfiában, a *Klasz-szikusok* és a *Kortársak* okos tanulmányaiban. „Ez a könyv — *Anyám meg a falum* — nem annyira önéletrajz, mint inkább hódolat a szülőföldnek, az otthonnak, a gyermekkornak, az emlékezés megszépítő távolából” — írja a szerző. A gesztus — hogy egy nagy nemzedék szinte utolsó tagja egyre gyérülő emlékei fölidézésével az emberélet első évtizedeire, a kevésbé látványos, de sorsmeghatározó élményekre tekint vissza — önmagában is figyelemre méltó.

Természetes, hogy a Proust bűvöletében élő Gyergyai Albert visszaemlékezéseinek írása közben sem tud a nagy francia író példájától szabadulni. Érdekes lenne alaposabban megvizsgálni, hogy *Az eltűnt idő nyomában* első két kötetét oly bravúrosan fordító szerző milyen mesterien alkalmazza a prousti módszert: az emlékezésnek az elbeszélés sarkkövévé tételét. A hagyományos életrajz, illetve memoár szigorú kronológiája helyett lazán egymáshoz kapcsolódó emlékképeket és — látszólag — soványka cselekményt kap az olvasó. Valójában nagyon is sok minden történik ebben a könyvben, de ez a történések valamiképpen csak háttérül szolgál. A középpontba az emlékképek, asszociációk, s a hozzájuk kapcsolódó gondolatok kerülnek.